

ALEXANDRU BUICAN

BRÂNCUȘI

O BIOGRAFIE LEGENDARĂ

Ediție revăzută și adăugită

ACTAEON BOOKS

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA A II-A
(pag. 9-10)

CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA ÎNTÂI
(pag. 11-18)

PROLOG: UN PROCES SENZAȚIONAL ȘI UN ARTIST CELEBRU
(pag. 21-28)

CARTEA ÎNTÂI
VIOARA
1876-1904

1 Hobîța 1876-1888
(pag. 31-42)

2 Craiova 1889-1894
(pag. 43-52)

3 „La Craiova m-am născut a doua oară” 1894-1898
(pag. 53-62)

4 București 1898-1904
(pag. 63-88)

CARTEA A DOUA
DRUMUL CEL LUNG
1904-1907

5 Paris, France 1904-1905
(pag. 91-104)

6 École Nationale Supérieure des Beaux Arts 1905-1906
(pag. 105-120)

7 Umbra lui Rodin 1907
(pag. 121-142)

CARTEA A TREIA
„UN LUNG ȘIR DE MINUNI”
1908-1918

8 Prietenii 1908-1912
(pag. 145-186)

9 Faimă 1913-1914
(pag. 187-224)

10 Războiul 1914-1918
(pag. 225-276)

CARTEA A PATRA
“LES ANNEES FOLLES”
1919-1929

11 „Americani la Paris” 1919-1921
(pag. 279-328)

12 „Dinner la Brâncuși” 1922-1925
(pag. 329-396)

13 „Ton Ton” 1926
(pag. 397-452)

14 „How They Know it's «A Bird»
And Are Sure It Is «Art?»” 1926-1929
(pag. 453-494)

CARTEA A CINCEA
„COPACUL SMULS DIN RĂDĂCINĂ”
1930-1939

15 Atelierul 1930-1934
(pag. 497-538)

16 Coloana fără sfârșit 1935-1937
(pag. 539-574)

17 Indore 1937-1939
(pag. 575-600)

CARTEA A ȘASEA
„NU POT SĂ-MI DAU SUFLETUL ÎN ȚARA MEA”
1940-1957

18 Din nou războiul 1940-1945
(pag. 603-630)

19 Cetățean francez 1946-1951
(pag. 631-668)

20 „Nu mai aștept pe nimeni” 1952-1957
(pag. 669-706)

Destin postum „Nu știți voi ce vă las eu aici”
(pag. 707-716)

Portret „Eu sunt un prince paysan”
(pag. 717-722)

NOTE
(pag. 723-779)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ
(pag. 780-786)

INDEX DE PERSOANE
(pag. 787-809)

PROLOG

UN PROCES SENZAȚIONAL ȘI UN ARTIST CELEBRU

Într-o zi de toamnă târzie a anului 1927, mai precis în 22 noiembrie, la Consulatul American din Paris, un om, mărunț de statură, se prezintă pentru a depune o „Depoziție” care să servească într-un proces la New York. Este sculptorul Constantin Brâncuși. Brâncuși afirmă acolo că sculptura sa purtând titlul de *Pasăre în văzduh*, pe care a vândut-o nu demult prietenului său american, Edward Steichen, este o operă de artă, originală, după care nu mai există nici o copie.

Procesul care se desfășoară la New York chiar acum, cunoscut în presă sub denumirea de „Brâncuși contra Statelor Unite”, este dintre cele mai ciudate. Sculptorul, sprijinit de prietenii și admiratorii săi americani, a dat în judecată

Departamentul Vămii, deoarece acesta i-a clasificat lucrarea cea mai dragă drept simplu „obiect industrial”. Steichen, care a cumpărat-o cu 600 de dolari de la Brâncuși, s-a văzut taxat cu 40% din preț, sub incidența unei legi care n-are nici un raport cu arta.

Drept urmare, cu numai câteva zile în urmă, în metropola americană, în clădirea Tribunalului Comercial, ale cărei ferestre de la etajul al nouălea privesc peste Hudson River, se desfășurase o adevărată dramă a artei moderne, între caractere pline de culoare ce amintesc de producțiile de la Hollywood. Acolo, *Pasărea în văzduh*, acea bucată de bronz, polisată de sculptor cu înnebunitoarea lui răbdare, sub denumirea juridică de „Proba nr. 1”, făcuse obiectul confruntării dintre avocații lui Brâncuși și cei al Departamentului Vămii americane. „Ce vă face s-o numiți pasăre, vi se pare că seamănă cu o pasăre?”, îl întrebase judecătorul Byron C. Waite pe Steichen, proprietarul ei, iar acesta răspunsese: „Nu arată ca o pasăre, dar eu simt că e o pasăre, așa e caracterizată de artist, drept pasăre”¹. Astfel că reporterii prezenți în sală putuseră să tragă concluzia — tipărită cu litere de-o șchioapă în paginile ziarelor lor — că „Arta, așa se pare, este artă dacă se crede că e.”² Nu se ajunsese, firește, la niciun verdict. Procesul s-a întrerupt pentru moment în așteptarea „depoziției” pe care Brâncuși o depune acum la Consulatul American și care i-a fost cerută de echipa de avocați ce lucrează în interesul său la New York.

Nu numai ciudaț, dar și fără precedent acest proces. Avocații lui Brâncuși trebuie să facă dovada, folosind la nevoie argumente estetice, că lucrarea lui Brâncuși este o operă de artă, poate chiar o pasăre, că deci se înscrie în clasa lucrărilor artistice și, în consecință, este scutită de vamă. Apărarea Vămii încearcă la rândul ei să probeze că lucrarea nu este un unicat, ci o producție de serie și că finisarea nu este făcută de artist, putând fi executată cu scule mecanice de oricare meseriaș.

Brâncuși răspunde deci, în depoziția sa, punctual, la întrebările ridicate în tribunal:

...Am conceput și creat [*Pasărea în văzduh*] în atelierul meu din Paris, în anii o mie nouă sute douăzeci și cinci și o mie nouă sute douăzeci și șase...

Este o operă originală și sunt ocupat în prezent cu producerea primei replici a acestui bronz...

Am conceput prima idee a acestui bronz încă din anul 1910 și de atunci am gândit-o și studiat-o mult. Am conceput-o ca pe o creație în bronz și am făcut un model al ei în ghips. L-am dat unei turnătorii, împreună cu formula aliajului de bronz și cu alte indicații necesare. Când piesa turnată în formă brută mi-a fost adusă, a trebuit să acopăr găurile de aerisire, ca și pe cea

de interior, să corectez diferitele defecte și să șlefuiesc bronzul cu pile și șmirghel fin. Toate acestea au fost făcute de mine, cu mâna; această finisare artistică ia foarte lung timp și echivalează cu a porni crearea lucrării de la început. N-am lăsat pe nimeni altcineva să facă vreo operație de finisare, întrucât subiectul bronzului este o creație deosebită, a mea, și nimeni, în afară de mine, n-ar fi putut să o ducă la capăt într-un mod mulțumitor...

Nu poate fi îndoială că bronzul n-ar fi o lucrare originală, întrucât este singurul pe care l-am făcut din acest subiect, iar întâia replică nu este încă terminată. Afirm că nici un alt bronz similar nu există; bronzul vândut este cel original...

...Șlefuirea a fost făcută de mine însumi, de mână. Ar fi fost cu neputință s-o fac cu ajutorul vreunei perii sau altor dispozitive de șlefuit...³

Nimic nu este mai detestabil pentru acest artist decât scandalul. Totuși, scandalul se pare că îl urmărește mereu și pretutindeni. Și tot el, spre dezolarea sa, i-a sporit celebritatea. Cu câțiva ani în urmă, la Salonul oficial, una dintre lucrările sale fusese înlăturată sub învinuirea de „pornografie”. Această imixtiune a autorităților în chestiunile estetice a dat naștere unei solidarizări în jurul sculptorului. Un protest a fost semnat de artiști și de o mulțime de personalități ale vieții publice franceze și lucrarea a fost repusă pe pedestalul ei de la Grand Palais.

Dar să-l privim mai cu atenție pe om. El poartă o barbă care acum este aproape complet albă, doar în dreptul mustății mai stăruind câteva fire negre. Barba este pătată cu galben în jurul gurii, trădând pe fumătorul împătimit care este. Sculptorul poate părea mai în vârstă decât este (a împlinit cincizeci de ani chiar în acest an), din cauza bărbii sale albe, dar dacă privim cu atenție, putem vedea că, fără barbă, el ar arăta chiar mult mai tânăr decât vârsta sa. Ochii negri ai lui Brâncuși au în ei o lumină vie, dar privirea copilăroasă, încărcată de cordialitate, nu lipsită însă și de o oarecare ironie, este cea care ne impresionează. Este îmbrăcat după moda curentă, însă se poate observa că sculptorul nu se simte în largul său în aceste haine de oraș. Din întreaga sa înfățișare se desprinde un aer oarecum exotic pentru atmosfera Parisului.

Dacă-l urmărim în drumul său înapoi dinspre Consulatul American, pe largile bulevarde ale Parisului, după ce vom ajunge în Montparnasse, pe malul stâng al Senei, va trebui să cotim după un timp, împreună cu el, pe străzi mai înguste, tocmai prin apropierea vechilor fortificații ale orașului. Aici sculptorul ne va conduce într-o stradă înfundată, de-a lungul căreia se aliniază atelierele mai multor artiști. Atmosfera este de extremă simplitate, mai mult rustică. Apropiindu-se de una dintre ușile cu grilaj de fier, pe care scrie cu litere strâmbे B r a n c u s i ,

sculptorul deschide lacătul greu ca de cetate (căci el se teme de hoți), în vreme ce un câine cu blana de un alb imaculat este acolo să-l întâmpine cu lătrăturile sale de bucurie. Sunt multe șanse ca Brâncuși să găsească aici, așteptându-l, pe vreunul dintre nenumărații săi prieteni. Acesta trebuie să fie foarte nedumerit, nu numai a nu-l fi găsit acasă, căci atelierul acesta este chiar domiciliul artistului, dar că nu l-a găsit lucrând. Și acest prieten, care l-a așteptat răbdător pe sculptor să se întoarcă, sunt mari șanse să fie o tânără femeie, extrem de elegantă și, mai mult ca sigur, americană.

Este Brâncuși căsătorit? Nu este. Deși mereu în jurul său a fost întâlnită câte o femeie, el s-a dedicat, încă demult, în întregime, artei sale, pentru a se mai putea implica într-o legătură adâncă și de durată. Acum, noua sa muză este Marthe Lebherz, o frumoasă (și foarte tânără) elvețiancă blondă pentru care, de această dată, Brâncuși se pare că vrea să meargă în pasiunea sa mai departe decât oricând până acum.

Modestia locului, ca și cea, aparentă, a omului, contrastează uimitor cu celebritatea sculptorului. Procesul acesta senzațional a generat mult interes în presa de peste ocean și în aceste zile numele lui Brâncuși este cel mai frecvent nume de artist care apare prin ziare și reviste. Dar această explozie de interes nu face decât să consolideze o celebritate ce nu este deloc de dată recentă. Admiratorii lui americani, acel val imens de „intelighenția” americană, etichetată cu numele de „generație pierdută”, datorită vinei de a se fi expatriat la Paris în căutare de sine, i-au adus de multă vreme omagiul lor. Într-una dintre numeroasele reviste ale „expatriților”, *This Quarter*, în numărul 1, din 1925, se putea scrie:

Constantin Brâncuși este prea bine cunoscut ca să aibă nevoie de o mențiune în aceste coloane... El este artistul despre care se scrie cel mai mult în lume... Nici un critic de autoritate nu-și poate permite decât să-i onoreze geniul. Compozitori, dansatori, pictori, sculptori, scriitori, muzicieni, colecționari, actori și actrițe, gazetari și iubitori ai lucrurilor frumoase și-au făcut un drum prin atelierul lui Brâncuși în Impasse Ronsin din Paris. Nu există poate un mai iubit, respectat și apreciat artist decât Brâncuși.⁴

Americanii, care astăzi gravitează în jurul atelierului lui din Impasse Ronsin au trăit, cu mai bine de un deceniu în urmă, în 1913 mai precis, la New York, șocol formelor brâncușiene, cu ocazia, legendarului, încă de pe acum, Armory Show. În acea clădire uriașă, așezată pe Lexington Avenue, între străzile 24 și 25, o generație de americani lua contact cu arta modernă și cu numele unor artiști care impuneau o creație nu numai nouă, dar și uimitoare, cuceritoare. Henri Matisse, Constantin Brâncuși, Marcel Duchamp au fost câteva nume dintre cele

mai importante, care au umplut coloanele ziarelor americane la acea vreme. De cele mai multe ori menționate în deriziune sau cu indignare, ele au continuat să obsedeze acea generație tânără și, după război, mulți dintre membrii ei se vor duce la Paris pe urmele acelor eșantioane dintr-o artă care le apărea a viitorului. Celebritatea lui Brâncuși în vremea lui Armory Show a fost imediată și acum, după război, americanii „expatriați” la Paris, sau, mai exact, în Montparnasse, văd în Brâncuși, paradoxal, una dintre legăturile lor cu America, cu momentul revelației noii arte care îi șocase atunci. Aceștia, scriitori, artiști plastici sau doar simpli boemi, au transformat vizitele în atelierul lui Brâncuși într-un ritual obligatoriu. După un timp mai scurt sau mai lung de la debarcarea în portul Le Havre (punct de destinație pentru transatlanticele care vin dinspre New York), aduși de prieteni comuni, vor veni neîntârziat să facă vizita obligatorie în acest muzeu viu, sperând, desigur, să zărească celebra *Domnișoară Pogany*, acea *leading lady* de la Armory Show care a uimit, dar a și încântat, imensul flux de vizitatori de atunci.

Faima și atracția acestui atelier au devenit atât de mari, încât sculptorul a găsit potrivit să trimită, nu demult, sub forma unei expoziții, un crâmpei din Impasse Ronsin peste ocean. În catalogul expoziției de la Brummer Gallery din New York, din 17 noiembrie-15 decembrie 1926, scriitorul Paul Morand a invitat vizitatorii în atelierul lui Brâncuși cu aceste cuvinte:

Haide să-i vizităm atelierul. Atelier? Această carieră de piatră? Unde sunt marile subiecte declamatorii, așteptând doar să fie așezate în vreun forum? Unde sunt luturile pitorești, „ceara pierdută”? Nimic aici în afară de mari blocuri de piatră de construcție, grinzi, trunchiuri de copaci, bolovani și stânci și, ici, colo, strălucirea unui bronz polisat. Una dintre aceste forme primitive se desprinde de rest și înaintează spre noi, masivă. Este Brâncuși. O barbă cenușie amintește de cea a lui Walt Whitman; ochii clari ai latinului și o privire plină de cordialitate, curaj și siguranță — așa ne apare Brâncuși.⁵

Sculptorul a făcut în anul trecut două călătorii la New York pentru a-și întâlni publicul entuziast, dar și pentru a se ocupa de lucrările sale, rămase într-o situație incertă în urma morții patronului său, colecționarul John Quinn.

Faptul că celebritatea lui Brâncuși este mare în America, spre deosebire de prețuirea, limitată numai la cercurile de artiști, de care se bucură în Franța, va fi pusă în evidență de un critic, Louis Vauxcelles, devenit, ce e drept, odios artiștilor, care va scrie, nu peste multă vreme, în mai 1928, cu ocazia reluării procesului la New York, referindu-se la faimoasa *Pasăre*:

Această pasăre este un fel de țigară lungă de cupru, șlefuită cu meticulozitate și așezată în sus pe coadă, într-un echilibru precar, pe o grindă de pavaj. Se pare că America de Nord e înnebunită după obiecte de acest fel. Mă tem că Domnul Brâncuși, în țara lui Houdon, Rude, Barye, Carpeaux, Rodin, Maillol și Despiau va rămâne un erou necunoscut!⁶

Și, totuși, percepția acestui denigrator este falsă. În atelierul lui Brâncuși nu vin, e drept, notorietăți academice, dar pot fi întâlniți aici prieteni francezi ai săi, ca Duchamp sau Fernand Léger, ce vor fi clasicii de mâine ai artei franceze. Ca să nu mai vorbim de grosul prietenilor săi „dadaști” sau „suprarealiști”. Până nu demult, venise aici și compozitorul Érik Satie, care murise însă și pe care Brâncuși îl regretă și acum, așa cum îl va regreta mereu. Muzicianul boem fusese unul dintre prietenii în a cărui prezență sculptorul se simțise cel mai bine. Brâncuși nu avusese un mai apropiat prieten de când un altul, pictorul Henri Rousseau-„Vameșul”, plecase și el din rândurile celor vii. Vameșul Rousseau este sigur că nu i-ar fi cauzat tânărului său prieten aceste necazuri vamale, dimpreună cu celebritatea nedorită.

Cert este că vizitele în atelierul sculptorului au devenit deja un ritual pentru vizitatori din toate continentele. Nu este nume de oarecare notorietate în artă care să nu fi trecut pragul atelierului său. Vin aici sculptori, pictori, fotografi, arhitecți, critici de artă, colecționari, proprietari de galerii, desenatori de modă, medici, ziariști, scriitori, muzicieni, lume mondenă, aventurieri... într-un cuvânt, lumea care-l îndreptățește pe Brâncuși să spună: „sunt omul cu două sute de amici”. Dar să intrăm și noi odată cu el în atelier. Aici uimirea noastră va fi mare. Să lăsăm pe una dintre multele lui vizitatoare americane să-și exprime — într-o frază nesfârșită — mirarea, care este și a noastră:

Este cel mai mare și mai neîmpodobit atelier pe care l-ai văzut vreodată, totul numai grinzi albe și blocuri de marmură albă, totul acoperit cu praf alb ca într-o moară de făină, iar noi am servit dineul pe ceva rotund de marmură ca o enormă piatră de moară, plină de mici adâncituri și urme de lovituri, în locurile unde el a spart și a bătut la lucrările sale — nu tu față de masă și în întreaga încăpere nici măcar o porțiune de material fabricat de vreun fel, draperii care să atârne, nu tu kimonouri aruncate peste șevalete, nu tu fotografi, absolut nimic — doar niște minunate figuri cioplite stând pe piedestale, arătând altfel decât orice ai văzut vreodată pe acest pământ, lucruri atât de complexe, dar fasonate într-o simplitate care înșeală — și micuțul Brâncuși cu capul său delicat, cu părul întunecat, cu fire cărunte, zburlit, cu minunați ochi negri, îmbrăcat în pantaloni largi și într-o cămașă mai degrabă

femeiască și pantofi grei, care sunt saboți ori par a fi — un micuț român, un țaran și un mare sculptor în același timp, deplasându-se târșit de la bucătărie cu castroane de supă, și găina pe care a fiert-o el însuși și întetind focul în marele, asprul cuptor de piatră albă, așa cum improvizăm noi la plajă, pe care și l-a făcut singur, și noi doi stând la taclale în două feluri de franceză și mâncând hrean alb, tăiat cum tăiem noi rapița și bând vin alb dulce.⁷

Este Brâncuși un snob? Nicidecum. La fel de mult îi plac vizitele zilnice ale băieților de prăvălie care-i livrează pâinea, carnea, laptele ori a femeii care-i aduce ziarele:

— „*C'est une grande chose ce qu'il fait*”⁸, spun aceștia.

Brâncuși procedează asemeni lui Gustave Flaubert. Când a invitat-o într-o zi pe spălătoreasă să-i vadă sculpturile, aceasta, uimită și încântată, a exclamat:

— „Păi, e mai frumos decât o cască de pompieri”⁹.

Este Brâncuși bogat? Nu tocmai. E doar chiriaș în Impasse Ronsin și notele ostile ale proprietarilor sosesc prin poștă cu regularitate. Mai mult, necazurile lui au sporit în această vară: din cauza ploilor abundente, podeaua atelierului său din Impasse Ronsin, de la nr. 8, a cedat și sculptorul a trebuit să-și mute pietrele, bronzurile și lemnul, la nr. 11, în același Impasse Ronsin — deloc departe, ce e drept. Faima crescândă nu se putea să nu aducă și o ameliorare a situației lui financiare, dar Brâncuși, prin modul său de viață, extrem de sofisticat în simplitatea lui, nu lăsase nici înainte sărăcia să stea în calea excepționalei sale ospitalități. Căci este renumit în egală măsură și pentru dineurile pe care le dă în atelierul său și care i-au adăugat faimei de sculptor și pe aceea de bucătar.

Dacă Brâncuși ar fi cunoscut doar pentru lucrările lui „arătând altfel decât orice ai văzut vreodată pe acest pământ”, ar fi doar un artist celebru. Însă el, încă de pe acum, începe să fie învăluit în legendă. Este și una dintre figurile cel mai des întâlnite în restaurantele din Montparnasse, unde se desfășoară, de mai bine de o jumătate de deceniu, un uriaș *party*, întreținut de colonia americană. Robert McAlmon, scriitor, adeseori tovarăș de chefuri, ne poate face o prezentare a lui Brâncuși în această ipostază: „La miezul nopții am pornit prin Montmartre și bineînțeles că am bătut localurile unde ne-am fi putut manifesta în libertate. Pe la trei dimineața Brâncuși conducea o paradă de obișnuiți ai cabaretului pe la mese, la parter, apoi din nou la etaj, și iarăși la masa noastră, unde toți am bătut șampanie. El cânta un cântec românesc și puicuțele cântau șlagărele la modă ale lui Mistinguet [sic]. Brâncuși, care arăta demn și patriarhal, a cucerit simpatiile tuturor cu atitudinea lui lipsită de griji. El și-a păstrat abilitatea de a petrece, ca și cum ar fi o zi de sărbătoare ori vreo altă ocazie specială, caracteristică raselor pastorale”¹⁰.